Vol-13 Special Issue- 1.4 ISSN- 2349-7076

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
Patron: Prof. R. G. Kothari
Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

मानवतेसाठी, शांततेसाठी, वाढ आणि विकासासाठी वसुधैव कुटुंबकम्

डॉ. निलिमा अंबाडकर
प्राचार्य,एस.एस.एम.एम.बीएड. कॉलेज,नांदगावपेठ,अमरावती

कु. सविता माधवराव मळसने
संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ अमरावती

सारांश

प्राचीन भारतीय ग्रंथ आणि तत्त्वज्ञानात रुजलेली 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना मानवी प्रतिष्ठा, समानता आणि एकमेकाप्रती सामायिक केलेली सामूहिक जबाबदारी समजून घेण्यासाठी एक दृष्टिकोन देते. ही संकल्पना सर्व सजीवांच्या परस्पर संबंधावर भर देते आणि हवामान बदल, सामायिक न्याय आणि मानवी हक्काचे उल्लंघन यासारख्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी जागतिक प्रयत्नांची पराकाष्ठा करून त्याबाबत जाणीव जागृती निर्माण करते. 2023 च्या G20 शिखर परिषदे मध्ये या संकल्पनेचे इंग्रजीत भाषांतर 'एक पृथ्वी एक कुटुंब एक भविष्य' असे केले आहे. ज्यामध्ये जागतिक एकता आणि उज्वल भवितव्यासाठी सामायिक आकांक्षा चे सार आहे.जागतिक एकता व शांतता,परस्पर सहकार्य,पर्यावरण आणि निसर्ग संरक्षण, सर्वसमावेशकता जागतिक समस्यांवर उपाय या सर्वांसाठी 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना फार महत्त्वाची आहे. थोडक्यात सांगायचे तर, 'वसुधैव कुटुंबकम्' हा आधुनिक जगाला जोडणारा आणि मानवी कल्याणासाठी अत्यंत आवश्यक असा जागतिक बंधुत्वाचा पाया आहे.

प्रस्तावना

'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना महाउपनिषद या प्राचीन ग्रंथात आढळते. भारतीय तत्त्वज्ञानात सर्व सजीव परस्परावलंबी आहेत, असा दृष्टिकोन मांडलेला आहे. वेद, उपनिषदे, बौद्ध आणि जैन तत्त्वज्ञानातही या विचाराचे प्रतिबिंब दिसते. भारतीय संस्कृतीने नेहमीच विश्वकल्याणाचा विचार केला आहे. हे उपनिषद हिंदू धर्मातील चार वेदांपैकी एक असलेल्या अथर्ववेदाचा भाग आहे. महाउपनिषद सर्व सजीवांच्या एकात्मतेवर आणि मानवतेच्या परस्परसंबंधावर भर देते. महाउपनिषदांच्या सहाव्या अध्यायातील एक श्लोक आहे, संपूर्ण जग एक मोठे कुटुंब आहे यावर भर देतो. "अयं निजः परो वेती गणना लघुचेतसाम उदारचरितानां वसुधैव कुटुंबकम्." संस्कृत मध्ये वसुधैव म्हणजे जग किंवा पृथ्वी, कुटुंबकम् म्हणजे कुटुंब. जग हे एक कुटुंब आहे ही संकल्पना; मानवतेच्या परस्पर संबंधावर आणि एकतेच्या महत्त्वावर भर देते. 2023 च्या G20 शिखर परिषदे मध्ये या संकल्पनेचे इंग्रजीत भाषांतर 'एक पृथ्वी एक कुटुंब एक भविष्य' असे केले आहे. ज्यामध्ये जागतिक एकता आणि उज्वल भवितव्यासाठी सामायिक आकांक्षा चे सार आहे. जागतिक कुटुंबाची संकल्पना आणि सर्व लोकांचे परस्परसंबंध ही संकल्पना भारतीय तत्वज्ञान आणि अध्यात्मात वारंवार येणारी आहे. भारतीय तात्विक परंपरेतील करुणा आणि सर्व सजीव प्राणी एकमेकांशी जोडलेले आहेत ("वसुधैव कुटुंबकम" चे तत्व) या विश्वासाचे प्रतिनिधित्व करते.कालांतराने, या संकल्पनेला भारताबाहेरही मान्यता मिळाली आहे. आणि एकता, सहिष्णुता आणि जागतिक शांतीचा एक सार्वत्रिक संदेश म्हणून स्वीकारले गेले आहे. आंतरराष्ट्रीय संबंध, आंतर सांस्कृतिक समज आणि मानवी हक्कांवरील समकालीन चर्चांमध्ये याचा उल्लेख आणि संदर्भ दिला जात आहे.

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

"वसुधैव कुटुंबकम" याचा अर्थ

'वसुधैव कुटुंबकम'म्हणजे सर्व संपूर्ण जग हे एक कुटुंब आहे. हे प्राचीन भारतीय तत्त्वज्ञान 'एक पृथ्वी एक कुटुंब एक भविष्य' या भावनेतून जागतिक शांतता शाश्वत विकासासाठी आज अत्यंत आवश्यक आहे. G-20 अध्यक्षतेखाली भारताने या विचाराला मानव केंद्रीय विकासाचा मंत्र म्हणून मांडले. पृथ्वीवरील सर्व जीव जंतू आणि मानव एका पृथ्वी वरील घटक म्हणून आपण सर्व आपल्या ग्रहांचे संवर्धन करण्यासाठी एकत्र येत आहोत. कोविड-19 च्या पश्चात जगातील देशाची स्थिती महामारी पूर्व काळापेक्षा खूपच वेगळी आहे. यामध्ये इतर बदलां बरोबर तीन महत्त्वाचे बदल झालेले आहेत. सर्वात पहिला बदल म्हणजे जगाच्या जीडीपी -केंद्रीय दृष्टिकोन. मानव केंद्रीय दृष्टिकोनाकडे वळण्याची गरज असल्याची भावना वाढीस लागत आहे. दुसरा बदल म्हणजे जागतिक पुरवठा साखळीच्या चिवटपणाचे आणि विश्वासार्हतेचे महत्व जगाला पटू लागले आहे. तिसरा बदल म्हणजे जागतिक संस्थांमध्ये सुधारणांच्या माध्यमातून बहुपक्ष वादाला चालना देण्याचा सामूहिक सुर व्यक्त होऊ लागला आहे.

'वसुधैव कुटुंबकम्' ची गरज

'वसुधैव कुटुंबकम' चे नैतिक परिमाण सांस्कृतिक आणि भौगोलिक सीमा ओलांडणाऱ्या सार्वत्रिक मूल्यांवर भर देते. सहानुभूती, करुणा,परस्पर विश्वास आणि आदर यांना प्रोत्साहन देऊन, आपण असा समाज निर्माण करू शकतो की, जिथे दया आणि करुणा व्यक्ती- व्यक्ती मध्ये निर्माण करता येतात. जेव्हा आपण सहानुभूतीबद्दल बोलतो तेव्हा आपण इतरांशी सहानुभूती दाखवण्याची, त्यांचे आनंद आणि दुःख खरोखर अनुभवण्याची आणि समजून घेण्याची क्षमता दर्शवतो. इतरांच्या भावना समजून घेणे आणि त्यांचे दुःख कमी करण्यासाठी ची करुणा आपल्याला इतरांना मदत करण्यास, हात देण्यास आणि आधार देण्यास प्रवृत्त करते.

'वसुधैव कुटुंबकम्' चे महत्त्व:

जागतिक एकता व शांतता: संपूर्ण जग एक कुटुंब मानल्यास द्वेष आणि युद्धाऐवजी शांतता व सहकार्याची भावना वाढीस लागते. ही भावना भौगोलिक, धार्मिक आणि राजकीय सीमांच्या पलीकडे जाऊन एकता जोडते.

परस्पर सहकार्य: या तत्त्वानुसार, एका देशातील संकटात इतर देश मदतीसाठी पुढे येतात. यामुळे जागतिक पातळीवर मदत आणि सहकार्याची भावना मजबूत होते.

पर्यावरण आणि निसर्ग संरक्षण:'वसुधैव कुटुंबकम्' केवळ मानवापुरते मर्यादित नसून, यात प्राणी, वनस्पती आणि संपूर्ण नैसर्गिक सृष्टीचा समावेश होतो. वसुंधरेच्या संरक्षणाची जबाबदारी प्रत्येकाची आहे, असा संदेश मिळतो.

सर्वसमावेशकता (Inclusive Approach): हा विचार जात, धर्म, देश या भेदभावांना नाकारून सर्वांना सामावून घेतो आणि 'हे विश्वची माझे घर' (संत ज्ञानेश्वरांचा पसायदान संदेश) ही उदात्त भावना निर्माण करतो.

जागतिक समस्यांवर उपाय: आजच्या युगात हवामान बदल, महामारी (उदा. COVID-19) यांसारख्या समस्या सोडवण्यासाठी 'एक कुटुंब' म्हणून एकत्रित प्रयत्न करणे आवश्यक आहे, जे या तत्त्वातून साध्य होते.

थोडक्यात सांगायचे तर, 'वसुधैव कुटुंबकम्' हा आधुनिक जगाला जोडणारा आणि मानवी कल्याणासाठी अत्यंत आवश्यक असा जागतिक बंधुत्वाचा पाया आहे.

उद्दिष्टे

मानवतेच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम् चा अभ्यास करणे

शांततेच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम् चा अभ्यास करणे.

वाढ आणि विकासाच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम् चा अभ्यास करणे.

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

मानवतेच्या दृष्टीने 'वसुधैव कुटुंबकम्'

प्रत्येक मानवाला आपलेपणा आणि सुरक्षिततेच्या भावनेची गरज वाटते. भारतीयांमध्ये वंश, धर्म आणि संस्कृतीमध्ये विविधता आहे. 'वसुधैव कुटुंबकम्' च्या कल्पनेनुसार,ही विविधता मानवी अनुभव समृद्ध करतात. मानवतेचे सौंदर्य त्याच्या विविधतेत आहे. मानवी विविधतेला स्वीकारून, विविध संस्कृती, परंपरा आणि दृष्टिकोन, यांचा आदर करून आपण एकमेकांकडून शिकतो. प्रत्येक गटाच्या अद्वितीय योगदानाची प्रशंसा करतो. विविधतेचा हा उत्सव केवळ एक निष्क्रिय स्वीकृती नाही तर लोक कसे जगतात आणि जगाला कसे समजून घेतात याबद्दल अधिक जाणून घेणे गरजेचे आहे.

शांततेच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम्

आजचे जग युद्ध, दहशतवाद, हिंसा आणि तणावाने ग्रस्त आहे. अशा परिस्थितीत वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना शांततेचा संदेश देते. देशांमधील संघर्ष संवादाने सोडवण्याची भावना निर्माण होते. अहिंसा, सहिष्णुता आणि समंजसपणा वाढतो. वसुधैव कुटुंबकमच्या मार्गदर्शना मध्ये जगात हिंसाचार आणि जबरदस्तीऐवजी, संवाद आणि परस्पर समंजसपणाने वाद सोडवले जातात . परस्पर आदर आणि विश्वास निर्माण होतो. कुटुंब, समाज, राज्य, देश आणि संपूर्ण जग ही याच कुटुंब व्यवस्थेची व्यापक रूपे आहेत. फक्त आपला दृष्टिकोन व्यापक केला तर ही संपूर्ण साखळी एकमेकांवर अवलंबून असल्याचे आपल्याला जाणवेल. परस्पर आदर आणि विश्वास निर्माण करून सर्वप्रथम आपले कुटुंब एक संघ ठेवणे फार गरजेचे आहे. संपूर्ण जग एक कुटुंब मानल्यास कोणताही देश दुसऱ्या देशाचे नुकसान करण्याचा विचार करणार नाही. त्यामुळे जागतिक शांतता प्रस्थापित होऊ शकते. संपूर्ण जग एक कुटुंब मानल्यास त्याचे नैतिक परिमाण आपल्याला आपल्या वैयक्तिक आणि सामूहिक अहंकाराच्या पलीकडे जाण्याचे भान निर्माण करते. सहानुभूती आणि करुणेद्वारे जगाकडे पाहण्याचे आणि सामायिक मानवतेचा उत्सव साजरा करण्याचे आव्हान देते. असे जग निर्माण करायचे आहे की, जिथे प्रेम, आदर आणि समजूतदारपणा असेल आणि आपल्याला शांती आणि सौहार्दाच्या भविष्याकडे बघण्याचा नवीन दृष्टिकोन प्राप्त होईल.

वाढ आणि विकासाच्या दृष्टीने 'वसुधैव कुटुंबकम्'

विकास म्हणजे केवळ आर्थिक प्रगती नव्हे, तर सामाजिक, सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय प्रगतीसुद्धा होय. 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना सर्वसमावेशक विकासाला चालना देते. त्यामध्ये देशो देशीचे ज्ञान, तंत्रज्ञान आणि संसाधनांची देवाणघेवाण होते. श्रीमंत आणि गरीब देशांतील दरी कमी करण्यास मदत होते. शाश्वत विकासावर भर दिला जातो. यामुळे विकासाचा लाभ सर्वांपर्यंत पोहोचतो आणि समाज अधिक समतोल बनतो

पर्यावरण संरक्षण आणि 'वसुधैव कुटुंबकम्'

'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना निसर्गालाही कुटुंबाचा भाग मानते. त्यामुळेपर्यावरणाचे संरक्षण करण्याची जबाबदारी प्रत्येकावर येते. वृक्षतोड, प्रदूषण आणि नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा गैरवापर टाळता येतो. भावी पिढ्यांसाठी सुरक्षित पृथ्वी निर्माण करता येते. आजच्या हवामान बदलाच्या संकटात हा विचार अत्यंत उपयुक्त ठरतो.

आजच्या जागतिक परिस्थितीत उपयुक्तता

कोविड-१९ सारखी महामारी, हवामान बदल, दारिद्र्य, स्थलांतर अशा जागतिक समस्या एका देशाने एकट्याने सोडवता येत नाहीत. अशा वेळी 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना सर्व देशांना एकत्र येऊन काम करण्याची प्रेरणा देते. संयुक्त प्रयत्नांमुळेच या समस्यांवर मात करता येऊ शकते.

भारतीय संस्कृतीतील स्थान

'वसुधैव कुटुंबकम्' हा विचार भारतीय संस्कृतीचा आत्मा आहे. उपनिषदे, वेद, महात्मा गांधींचे विचार आणि भारतीय जीवनपद्धतीत या संकल्पनेचे प्रतिबिंब दिसते. भारताने नेहमीच जगाला शांती, सहिष्णुता आणि बंधुभावाचा संदेश दिला आहे.

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

निष्कर्ष

वसुधैव कुटुंबकम् ही केवळ एक संकल्पना नसून ती एक जीवनपद्धती आहे. मानवता, शांतता, वाढ आणि विकास यांचा समतोल साधण्यासाठी हा विचार स्वीकारणे अत्यावश्यक आहे. जर संपूर्ण जगाने या संकल्पनेचा स्वीकार केला, तर पृथ्वी खऱ्या अर्थाने एक सुखी, शांत आणि समृद्ध कुटुंब बनेल.

संदर्भ सूची

जागतिक सत्ता संघर्ष आणि भारत, रमेश पतंगे, साप्ताहिक विवेक, हिंदुस्थान प्रकाशन संस्था.

वसुधैव कुटुंबकम् सत्य का प्रथम विश्व वर्जन, स्वामी सत्यानंद सरस्वती. योग पब्लिकेशन ट्रस्ट. मुंगेर ,बिहार, भारत.

वसुधैव कुटुंबकम् क्लास 4 पतंजली योगपीठ हरिद्वार, दिव्या प्रकाशन, हरिद्वार.

वसुधैव कुटुंबकम् सुसंवादी परस्पर संबंधित जगाचा मार्ग, सुरेंद्र पाठक.

वसुधैव कुटुंबकम्, डॉ. प्रीती कमल. शाश्वत पब्लिकेशन, बिलासपुर.